

Оригинални научни рад

Звездана М. ЕЛЕЗОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ЈАВНИ СПОМЕНИК КАО КОНСТИТУЕНТ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ**

Апстракт: Национални и културни идентитет једног народа се између осталог утемељује и путем споменичке баштине одређеног простора. За Србе који живе на простору Косова и Метохије споменици који величају славу српску прошлост (српске хероје, владаре, ратничке подвиге) представљају спону са целим српским народом и наду у могућност опстанка на том делу Србије. Међутим, значај и број јавних уметничких споменика на Косову и Метохији, као дела културног наслеђа Срба, до сада није довољно истражен. Тачан број јавних споменика на северу Космета није познат, не постоји ни попис свих дела у Заводу за заштиту споменика културе Србије. Многи од њих су уништени од стране албанских екстремиста у њиховој жељи да униште обележја физичког и духовног постојања српског народа на Косову и Метохији.

Кључне речи: јавни споменик, Срби, Србија, Косово и Метохија, културни идентитет.

Културни идентитет је према Мохи Енаји (Моћа Еннаји) идентитет или осећај припадности који појединац сам креира и перципира на себи својствен начин и који се односи на осећај припадности нацији, етничкој групи, религији, друштвеној класи, локалитету, генерацији, и осталим врстама друштвених група које образују своју посебну културу (Еннаји 2005: 19–23). Културни идентитет је оно што карактерише појединца, али исто тако и културно идентичне групе пошто њихови чланови деле исти културни идентитет. Социолози, као и стручњаци из хуманистичких области сматрају да се термини *лични/индивидуални идентитет* и *процес идентификације*

* научни сарадник zvezdana.el@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2020-14/200020 од 24. јануара 2020. године.

односе на идентификацију појединца са одређеним друштвеним групама. Прихватање одређених вредности, норми и модела понашања битно дефинише чланове одређене друштвене групе (Flere, 1982: 220–221). У овом смислу је важно схватање Бранимира Стојковића, који културни идентитет схвата као тип колективног/групног идентитета, позивајући се на Кабларово схватање које гласи: „Културни идентитет је самосвест припадника једне групе која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама“ (према: Стојковић 1999: 20–21). Могло би се рећи и да се национални идентитет формира претежно у односу на другу националну групу тако што се истичу разлике између двеју група. При томе су од посебног значаја културне разлике, као што су језик, национални митови, национална историја, порекло, култура живљења (Vuković 2011: 97–100). Овакав начин дефинисања националног идентитета (у којем се наглашавају разлике у односу на неки други народ) присутан је у целом свету, па и у случају косметских Срба – у односу на народ који је непосредно поред њих, а у овом случају су то Албанци са Косова и Метохије.

У вези са претходно наведеним вреди назначити обележја националног идентитета према А. Смиту: историјска територија/домовина, заједнички митови и историјска сећања; заједничка масовна, јавна култура, заједничка законска права и дужности свих припадника нације у оквиру заједничког правног система; заједничка економија са територијалном мобилношћу припадника нације; у оквиру нације постоји заједничка подела рада и система производње (Smith 2001: 19–22).

Културни идентитет се између осталог утемељује и путем споменичке баштине одређеног простора. Споменици су поуздани сведоци начина реализовања националних и државних интереса преко културног наслеђа и културе уопште карактеристичне за одређени простор. Према Михаилу Валтровићу, у циљу разумевања особина једног народа, његових жеља, намера и усмерења, става према религији, свести о свету и самом себи, као и целокупног напретка на духовном нивоу у контексту људског напретка, споменици се могу тумачити као валидно средство процене. Термин „споменик“ односи се на непокретно културно добро настало као резултат дуге еволуције у разумевању неког феномена и његовог смештања у посебан концепт. До почетка 18. века за покретна културна добра и музејске предмете користе се термини и епитети као што су: *куриозитетне ствари*, *веома стваре* и *необичне*, *рејкосији*, *древни монументи*, *древни археолошки* и сл. У категорисању културних добара у обзир дуго нису узимани непокретни споменици. Било је покушаја у СФРЈ да се у први план стави идеолошки концепт, при чему би се избрисала историјска компонента, то јест разлика између древног и савременог споменика (Валтровић 1886: 370).

Споменици који се односе на пале хероје, посредници су између политике, трауме колективног сећања и јавне уметности. Не ради се само о уметнички обликованом граниту, већ и о намерном напору да се нагласи јавни поглед на друштвено признату смрт. Будући да су средство за заустављање догађаја, јавни споменици обликују селективну прошлост која користи садашњости, па су по природи ствари високо политизована места сећања која показују силу и ратну надмоћ. То је порука свих царских споменика чији је циљ да побуде дивљење снази државе и војске, а не да се сажалевају мртви или изазивају сумње у апсурдно убиство. Отуда није реторичко питање да ли поменути архетипови херојске смрти не припремају грађане за борбу у следећем *ишириојском* рату. Нису ли нови национални споменици у нашем региону поједностављена ратна прошлост? И овде су нације хомогенизоване кроз естетизацију смрти. Споменици подсећају на трансценденталну бесмртност. Представљају симболе бесмртности нације и прописаних националних вредности. Монументално и естетски постижу заборав смрти, показујући да је узвишено умирати за отаџбину (Kuljić 2019: 8–10).

Културно наслеђе сваког народа уједно припада и универзалном културном наслеђу, и у томе јесте његова највећа вредност. Данас, када наше друштво тежи европским вредностима, настојимо да заштитимо и српско наслеђе у складу са европским вредностима и стандардима. У том контексту се поставља питање европске културе и наслеђа. Моника Сасатели (Sassatelli) разматра ово питање од премисе „шта је то Европа (...) мало више од заједничког именитеља за појмове који су иначе дефинисани, углавном у националним оквирима, али и на другим нивоима власти, као и у погледу пола, расе, старосне групе. То питање одражава вишезначност Европе, са њеним значењима која се преклапају“, али бивају и супротна и спорна. Појачава двосмисленост феномена који се све више назива *европеизација*, што је термин ближи инклузији и мање пристрасан од термина европска интеграција (Sassatelli 2009: 1).

Међу различитим облицима културно-историјског наслеђа посебно место заузимају меморијални споменици. Периодични преврати доводили су до креирања њиховог новог значења, чије трајање може да буде кратког даха, што одражава неспособност људи да уживају у историјском наслеђу као средству за стварање нових културних образаца. Према Кирку Саважу (Savage) недостатак јасних смерница о вредновању културног наслеђа доводи до тога да држава, уједињена националном идејом, не обраћа довољно пажње на споменике који представљају ту идеју, чиме се подрива интегритет постојећег система (Savage 2009: 148). Често се дешава да у пракси праву вредност споменика одређују његови корисници, грађани, без обзира на друштвену климу и признате културне вредности.

Према Малколму (Malcolm) се као последица тога јавља дезинтеграција вредности, што утиче на све аспекте културног, друштвеног и економског живота људи (Malcolm 1997: 102).

Значај јавних уметничких споменика на Косову и Метохији, као дела културног наслеђа Срба, до сада није довољно истражен. Окосницу идентитета косовских Срба чини косовски завет, који води порекло још од Косовске битке. Српски владари подизали су задужбине, цркве и манастире, као и уметничке јавне споменике на читавом простору Косова и Метохије, који је био центар српске државности и културе до пада под турску власт. Након тога се долази до измене етничке структуре ове територије, током датог процеса Срби од већине посатају мањина (Танчић, Elezović 2020: 109). Положај српског народа се нарочито погоршао у другој половини 20. века, тако да уметници српске националности до 1989. године нису имали никакву подршку за своје стварање, јер је новцем располагала покрајинска власт, која је претежирала албанске уметнике. Култура сећања, као један од облика друштвеног живота, гурнута је у запећак, што је у супротности са трендом који је долазио из западних земаља. Ово се посебно односи на историјско наслеђе Срба на Косову, где је долазило до спонтаног или организованог уништавања, почевши од спомен-места из Другог светског рата и оних повезаних са комунистичким покретом, преко масовног преименовања градских назива уско повезаних са епохом комунизма или несрпским особама или појмовима, до маргинализације или укидања евокативних ритуала на јавним местима и сл. Тек почетком 90-их година 20. века долази до враћања Покрајине у уставни оквир Србије, а самим тим и подршке српској култури и уметности. Ради се о времену експлозије споменичког стваралаштва, јер и у уметности оживљава косовска заветна мисао.

Експанзија споменичког стваралаштва на обе стране (српске и албанске) доводи до својеврсног рата симболима, како је ту појаву означио Малићи. Са једне стране, косовски уметници су имали подршку своје заједнице, а с друге, почетком 90-их и српска држава почиње да помаже српске ствараоце. Малићи оцењује да су настали споменици на обе стране по праву мале уметничке вредности и да теже натуралној представи одређених важних историјских личности (Maliqi 2014: 27). Гачан број јавних споменика на северу Космета није познат, не постоји ни попис ових дела у Заводу за заштиту споменика културе Србије. Према информацијама Завода већина није званично откривена, па је њихов попис отежан. У периоду од 90-их до данас српски уметници на северу Космета обнављају или измештају неке споменике претходно оштећене, у делове Косова где живи већинско српско становништво. Споменици подигнути у новије време настављају традицију која сведочи о континуитету српске државе и културе. Наводимо споменике који су подигнути у част: краља Милутина, патријарха Павла, Вука

Караџића, Доситеја Обрадовића, цара Уроша, Јована Јовановића Змаја, Милоша Обилића, Српског ратника, кнеза Лазара, итд.

Деведесете године 20. века су период обнове националне културе након дугог периода деструкције. У то време су се многи савремени српски ликовни ствараоци са Косова и Метохије окренули прављењу споменика. Значајан део уметничких остварења Зорана Каралејића обухвата јавне споменике који су постављени претежно на Косову и Метохији. С обзиром на то да је њихова представа и симболика била заснована на историјским личностима српске културе и државности, они су представљали обележја српског културног идентитета у градовима Косова и Метохије. На местима где су били постављени, уклапали су се у амбијенталну и историјску димензију, позицију заслужену према проживљеној историји и културној традицији. Постављају се питања правог разлога вандализма албанских екстремиста над српским споменицима, као што су Споменик цару Душану у Призрену, Урошу у Урошевцу, Вуку испред Филозофског факултета и сл. Одговор се може наћи у њиховој тежњи ка уништавању поменуте српске баштине због њеног значења за Србе у контексту подсећања на славну српску прошлост. Један од споменика по којем је данас препознатљива Косовска Митровица је монументални Споменик кнезу Лазару, дело вајара Мирољуба Стаменковића, који је 2016. године постављен на кружном току у центру града. Лазар је представљен са мачем у руци, док другом руком показује према Газиместану.

Споменици вајара Каралејића, у које спадају: Цар Душан, Цар Урош, Српски ратник, Вук Караџић, имају улогу подсетника на славну српску прошлост, али и тренутну ситуацију. Њихово скрнављење од стране албанских екстремиста означава покушај ревизије историје, тежњу ка присвајању простора који је срце српског идентитета. Верски и национални екстремизам Албанаца који се огледа и у девастацији споменичке културе, потискује српски народ са њиховог вековног простора. Поменути споменици су уништени 1999. године у походу екстремних Албанаца за уништење српске културе на Косову и Метохији. Српска уметничка остварења у виду духовне и материјалне баштине се уништавају и замењују другим, што представља јасан покушај наметања туђе традиције и вере. (Елезовић 2006: 261–262).

Јавни уметнички споменици представљају средства за стварање историјске свести о значају простора у контексту самог идентитета Срба на Косову и Метохији. Они су обележје српског културног наслеђа на Косову и Метохији и на тај начин су у вези са српским културним идентитетом. Повезаност споменика са историјским и културним аспектом простора датира од времена њиховог настајања (од 90-их година 20. века). Албански интелектуалци нису крили свој негативан став према њима. Они подизање српских споменика доживљавају као српску хегемонистичку политику у Покрајини,

а српску власт као чиниоца који њиховом изградњом мења културни идентитет простора. Док са друге стране, вандалско уништавање српских споменика изграђених у част српских историјских личности и догађаја, директно угрожава право на сећање на догађаје који представљају основу културног идентитета српског народа. Оно што српском народу на Косову и Метохији улива нову наду јесу споменици који су изграђени након ратних сукоба. Овај споменички талас Срби доживљавају као могућност опстанка на територији Косова и Метохије као делу Србије, и као наду у примену ефективнијих мера заштите српског културног наслеђа.

ЛИТЕРАТУРА

- Валтровић 1886: Михаило Валтровић. Поглед на стару српску црквену архитектуру. Београд: Српска Краљевска академија.
- Vuković 2011: Marinko Vuković. Pogled na međudnos, baštine, kulture i identiteta. Arhivski vjesnik (54), 97–113.
- Елезовић 2006: Звездана Елезовић. Распеће споменика српске уметности и културе на Косову и Метохији. Баштина (21), 261–262.
- Ennaji 2005: Moha Ennaji. Multilingualism, Cultural Identity, and Education in Morocco. Heidelberg: Springer Science & Business Media.
- Maliqi 2014: Shkëlzen Maliqi, U: D. Brumund (Ur.). Rat simbola: sećanjena Kosovu, u Monumenti, promenljivo lice sećanja - the changing face of remembrance. Beograd: Forum Friedendiest, 26–29.
- Miles 1997: Malcolm Miles. Art, Space and the City: Public Art and Urban Futures. London and New York: Routledge.
- Kuljić 2019: Todor Kuljić. Novi javni spomenici u regionu: oružje u građanskom ratu sećanja. Balkan Perspectives (11), 8–10.
- Savage 2009: Kirk Savage. Monument wars: Washington, DC, the National Mall, and the transformation of the memorial landscape. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Sassatelli 2009: Monica Sassatelli. Becoming Europeans Cultural Identity and Cultural Policies. New York: PalgraveMacmillan.
- Smith 1991: Anthony Smith. National Identity. London: Penguin books of London.
- Стојковић 1999: Бранимир Стојковић. Идентитет као детерминанта културних права. У: В. Димитријевић (Ур.). Зборник Културна права. Београд: Београдски центар за људска права, 9–97.
- Tančić, Elezović 2020: Dragan Tančić, Dalibor Elezović. Political processes in Kosovo and Metohija in a comparative-historical perspective. Baština (50), 109–120. DOI: 10.5937/bastina30-25562.
- Flere 1982: SergejFlere. Identifikacija. U: R. Lukić, R. Pečujlić (Ur.). Sociološki leksikon. Beograd: Savremena administracija, 220–221.

Zvezdana M. ELEZOVIĆ

PUBLIC MONUMENT AS A CONSTITUENT OF CULTURAL
IDENTITY OF SERBS IN KOSOVO AND METOHİJA

SUMMARY

The national and cultural identity of a nation is, among other things, established through the monumental heritage of a certain territory. For Serbs living in Kosovo and Metohija, monuments glorifying the glorious Serbian past (Serbian heroes, rulers, warrior feats) represent a link with the entire Serbian nation and hope for the possibility of survival in that part of Serbia. However, the significance and number of public art monuments in Kosovo and Metohija, as part of the cultural heritage of Serbs, has not been sufficiently researched so far. The exact number of public monuments in the north of Kosmet is unknown, there is no list of these works in the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia. A great number of those monuments is destroyed by Albanian extremists in their desire to destroy the features of the physical and spiritual existence of the Serbs in Kosovo and Metohija.

Key words: public monument, Serbs, Serbia, Kosovo and Metohija, cultural identity.